

بررسی حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی

حمزه اسفندیاری بیات^۱، حسن شفیعی^۲

^۱ استادیار گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی شیراز

^۲ دانشجوی دکتری تخصصی حقوق کیفری و جرم‌شناسی

چکیده

متهم فردی است که فاعل جرم تلقی شده ولی هنوز انتساب جرم به وی ثابت نگردیده است و خواه ناخواه و یا روا یا ناروا، اتهام یا اتهاماتی به او نسبت داده شده است. وظیفه نظام قضایی این است که در چنین حالتی هم به حفظ حقوق فردی و هم حقوق اجتماعی بپردازد. از آنجا که انسان موجودی است زنده به همراه حق لذا باید حقوق او نیز رعایت گردد و خصوصاً اگر به خاطر مسائلی، در شرایطی ویژه قرار گرفته و متهم به ارتکاب جرم یا جرایمی گردد اینجاست که نیاز به قوانینی احساس می شود که به خوبی بتواند حقوق متهم را تضمین کند. سوالی که در رابطه با حقوق دفاعی متهم مطرح است این است که مهمترین مصادیق حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی در دیوان کیفری بین المللی کدام است؟ مبانی حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی چیست؟ متهم در مرحله تعقیب و تحقیقات مقدماتی در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی از حقوق دفاعی از جمله حق سکوت، حق برخورداری از وکیل، حق برخورداری از مترجم، حق آگاهی از اتهامات و... برخوردار است؛ که در این مقاله با موضوع بررسی حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی و با روش توصیفی که برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز پژوهش از شیوه کتابخانه‌ای استفاده شده است، و برای یافتن پاسخ این سوالات به تجزیه و تحلیل مسائل پرداخته ایم. حقوق دفاعی متهم امروزه به عنوان یکی از اصول مهم در محاکمه منصفانه، در اسناد بین المللی و منطقه ای و همچنین قوانین و مقررات کشورها مطرح و مورد حمایت واقع می گیرد. این حقوق در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی نیز مورد توجه قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: حقوق دفاعی، متهم، تحقیقات مقدماتی، دیوان کیفری بین المللی.

مقدمه

یکی از مراحل مهم و سرنوشت ساز دعوای عمومی، مرحله تحقیقات مقدماتی است. علت اهمیت این مرحله این است که از نظر زمانی، معمولاً مدت زیادی از تاریخ وقوع جرم تا انجام تحقیقات نگذشته و دلایل و آثار جرم از بین نرفته است. شهود احتمال هنوز مشاهدات خود را به خاطر دارند و این احتمال وجود دارد که متهم هنوز متواری نشده یا برای رهایی از مجازات با شرکاء و معاونین خود است به تبانی زده باشد. بدین ترتیب تحقیقاتی که در این هنگام صورت میگیرد، تأثیر زیادی در حفظ و جمع آوری دلایل و تشکیل پرونده‌های کامل و آماده برای رسیدگی در دادگاه داشته، اهمیت اقدام به موقع و سریع مرجع تحقیق در این زمینه انکار ناپذیر است.

متهم که یکی از اصحاب دعوی کیفری می باشد نیازمند استفاده از ابزارهای دفاعی در جهت زدودن برجسب اتهام از خود در برابر ادله و مدارک طرفهای دیگر دعوی می باشد. این حقوق باید بنحوی تدوین گردد که حمایت حداکثری را از متهم داشته باشد.

موضوع این مقاله بررسی حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی می باشد. حق دفاع متهم، جزء حقوق طبیعی، فطری و ذاتی شخص انسان است و ویژگی حقوق طبیعی یا فطری از این است، که در تمام اقوام ملل دنیای مجری است و در تمام زمینه‌ها موثر می باشد؛ و همگی موافق مصالح و منافع بشر می باشد. لذا حقی نیست که دولتمردان به افراد اعطاء کرده باشند. وظیفه دولتمردان است که امکانات و تأمینات لازم را در جهت حمایت و رعایت از آن فراهم نماید و مصوبات را بر آن اساس استوار نمایند.

بنابراین از اهداف ما در این تحقیق شناخت حقوق دفاعی متهم در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی است.

حقوق دفاعی

مراد از حق در مقاله حاضر عبارت است از امتیازها و قدرتهای مشخص که به منظور برپایی امنیت قضایی و عدالت در جهت تضمین حقوق و آزادی های متهم از ناحیهی مقنن وضع شده و اجرای آن ها نیز با وضع مقررات و احکام تضمین شده است. مفهوم دیگر این مبحث دفاع است که در فرهنگ حقوقی، دفاع به معنی اخص چنین است که مدعی علیه، ادعای مدعی را انکار کند.

حق دفاع عبارت است از تضمیناتی که قانون برای افرادی که در مظان ارتکاب بزه قرار گرفته‌اند در نظر گرفته است تا در سراسر یک رسیدگی کیفری بتواند آزادانه از خود دفاع کنند تا از هر نوع اشتباه قضایی جلوگیری شود و بزهدکار از بی گناه تفکیک شود. (آشوری، ۱۳۷۶، ص ۱۴۴)

مفهوم دفاع

عقل و آگاهی به انسان کمک میکند تا بتواند در شرایط مختلف تصمیم بگیرد چگونه و از چه راهی برای حفظ حیات خود، دفاع نماید.

علاوه بر این، عقل و آگاهی به همراه ایمان به یاری انسانها می شتابد تا در شرایط بسیار سخت و با نیرو و امکانات کمتر نیز با شجاعت و استفاده از راههای مناسب جان خود و اطرافیانسان را حفظ نمایند.

در اصطلاح حقوقی، دفاع جوابی است که اصلاحات دعوی به یکدیگر می دهند. دفاع به معنی اعم شامل ایرادات هم می باشد. (جعفری لنگرودی، ۱۳، ص ۳۱۸)

دفاع در ساده ترین مفهومش نشانگر ادعایی است از سوی متهم که به موجب آن در پی تبرئه شدن از اتهام کیفری است. بین دفاع شکلی و دفاع ماهوی تمایز وجود دارد. از آنجا که جرم از دو عنصر مادی و روانی تشکیل می شود، متهم با رد یکی از دو عنصر، به طوری ماهوی دفاع می کند. به سخن دیگر دفاع ماهوی به ماهیت دعوا و ادله ارائه شده از سوی دادستان بر می گردد، اما دفاع شکلی به آیین دادرسی کیفری از جمله سو استفاده از فرآیند کیفری و عدم رعایت آیین و تشریفات مربوط به آن است. اغلب دفاعیات ماهوی مبتنی بر ادعاهایی است که صدور عنصر مادی جرم را از متهم رد می کند، اما برخی دلایل دفاعی متضمن رد عنصر معنوی جرم است. در سیستم های داخلی دو نوع دفاع متمایز وجود دارد که عنصر معنوی را نفی می

کند: یکی استناد به عواملی است که در شرایط خاص، وصف متخلفانه را از یک رفتار زیانبار بر میدارد (عوامل موجهه جرم) و دیگری معاذیری است که دلالت می کند اگر چه عملی متخافانه بوده لیکن با شرایطی توأم شده که انتساب آن به فاعل غیر منصفانه می کند (عوامل رافع مسولیت)

۱- حقوق دفاعی متهم قبل از بازجویی

حقوق دفاعی متهم از مهمترین مباحث حقوق بشر است و در اسناد حقوق بشری متعدد بدان توجه جدی شده است. یکی از مهمترین اقدامات در دادسرا، تحقیقات مقدماتی از متهم است این اقدام قضات را به کشف قابل توجهی برخوردار است.

۱-۱ حق اطلاع از دلایل دستگیری

یکی از مقدمات لازم برای تضمین رعایت معیارهای قانونی در دستگیری و بازداشت شخص، آگاهی یافتن او از دلایل دستگیری یا بازداشت است. بدیهی است بدون چنین اطلاعی زمینه استفاده مؤثر از ضمانت اجراهای حق مصونیت از دستگیری یا بازداشت خودسرانه فراهم نخواهد شد، به سخند یگر حق آگاهی یافتن از دلایل، خود یکی از حقوق شناخته شده و بخشی از تضمین های قاعده «رعایت آئین قانونی» و مکمل حق آزادی شخص است.

این حق در مهم ترین اسناد بین المللی جهانی و منطقه ای حقوق بشر آورده شده است از جمله میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، کنوانسیون اروپایی حقوق بشر. این اسناد در این اصل همسازند که هر کس دستگیر می شود باید از دلایل دستگیری خود و اتهامات علیه خویش آگاه شود، اگر چه درباره زمان آگاهانیدن دو گونه تعبیر کرده اند: در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و کنوانسیون امریکایی حقوق بشر از واژه «فوری»^۱ استفاده شده است. در حالی که میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی عبارت «در زمان دستگیری»^۲ را به کار برده است.

۱-۲ وجود دلایل کافی و لازم برای بازجویی

حق دفاع از طبیعی ترین حقوق فردی است؛ همانگونه که پیش تر اشاره شد یکی از مباحث مهمی که در قوانین مورد توجه قرار گرفته است، بررسی حق دفاعی متهم است؛ که جز حقوق طبیعی و ذاتی بشر است و لذا قابل سلب نیست و بر دولت هاست که امکانات لازم در اختیار متهم بگذارند تا بتواند در صورت بی گناهی، از اتهامات ناروا تبرئه شود. حق اطلاع فوری دقیق از دلایل اتهام (تسریع در تفهیم اتهام) از این جهت دارای اهمیت است که فرد مورد اتهام از همان ابتدا برای دفاع و با احتمال سوء تفاهم از دستگیری خود، آمادگی لازم را پیدا کند. (هاشمی، ۱۳۸۴، ص ۳۰۴)

کمیته حقوق بشر در این زمینه اظهار کرده است که بازداشت فرد تحت تدابیر امنیتی فوری، بدون ارائه هیچ گونه دلیل حاکی از موضوع شکایت علیه او نمی تواند کافی باشد. (طه، و اشرافی، ۱۳۸۶، ص ۵۰)

این حق در بند ۲ ماده ۹ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، بند ۲ ماده ۵ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، بند ۴ ماده ۷ کنوانسیون امریکایی حقوق بشر و اصل ۱۰ و بند ۲ اصل ۱۱ مجموعه اصول حمایت از همه افراد تحت هر گونه بازداشت یا حبس ذکر گردیده است؛ بنابراین هر فرد به محض دستگیری حق دارد تا از دلایل اتهامش به هر نحوی - حتی به واسطه مترجم - اطلاع یابد و این می تواند یک تضمین اساسی در دادرسی منصفانه باشد.

بر دستگاه قضایی هر کشور فرض است تا در جهت امنیت و عدالت قضایی و رعایت حقوق و آزادی فردی، امکانات و تضمینات کافی در اختیار شهروندان به خصوص متهمان قرار دهد. رعایت این حق از بروز اشتباهات قضایی جلوگیری می کند. لذا در طول مدت تحقیقات مقدماتی و دادرسی و قبل از صدور حکم، باید فرصت کافی به متهم جهت تدارک و وسایل دفاعی داده شود.

^۱ promptly

^۲ At the time of arrest

۳-۱ ممنوعیت از عطف بماسبق شدن قوانین جزایی

اعمالی که در زمان ارتکاب، جرم نبوده است قابل تعقیب نیست. بند ۲ ماده ۱۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر، «هیچ کس را نباید به دلیل انجام یا خودداری از انجام عملی که در هنگام ارتکاب، طبق قوانین ملی و یا بین المللی جرم محسوب نمی شده است مجرم شناخت و نیز کیفری شدیدتر از آن که در زمان ارتکاب جرم قابل اجرا بوده نباید اعمال شود». بند ۱ ماده ۱۵ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی: «هیچ کس به علت فعل یا ترک فعلی که در موقع ارتکاب بر طبق قوانین ملی یا بین المللی جرم نبوده محکوم نمی شود و همچنین هیچ مجازاتی شدیدتر از آنچه در زمان ارتکاب جرم قابل اعمال بوده تعیین نخواهد شد هرگاه پس از ارتکاب جرم قانون مجازات خفیف تری برای آن مقرر دارد مرتکب از آن استفاده خواهد نمود».

ماده ۷ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر: «الف - هیچکس نباید به دلیل انجام کاری یا ترک عملی که بر پایه ی قوانین ملی و بین المللی در زمان ارتکاب جرم، جنایی محسوب نمی شده به عنوان مجرم جنایی گناه کار شناخت. همچنین، نمی توان مجازاتی را سنگین تر از مجازاتی که در زمان ارتکاب جرم جنایی قابل اعمال بوده برای آن تعیین کرد. ب- ماده ی حاضر در اجرای محاکمه و مجازات اشخاص در قبال انجام کاری یا ترک عملی که در زمان ارتکاب آن بر پایه ی اصول کلی قانونی به رسمیت شناخته شده توسط ملل متمدن جرم محسوب می شده اند، خللی وارد نمی کند».

ماده ۹ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، بند ۲ ماده منشور آفریقایی، همگی بر عطف بماسبق نشدن قوانین کیفری تأکید دارند. در خصوص جنایات بین المللی نظیر ژنوساید، و دیگر جرائم علیه بشریت نقض شدید کنوانسیون های ژنو در مورد جنایات جنگی، برده داری یا شکنجه، مرتکبین قابل تعقیب هستند، حتی اگر طبق قانون ملی آن ها اعمال مزبور جرم شناخته نشده باشد. در دعوای متعدد علیه اروگوئه مبنی بر این که افراد حزب مخالف به اتهام اجتماعات خرابکارانه این که بعداً به احزاب ممنوعه ملحق شده بودند در دادگاه نظامی محکوم گردیده بودند کمیته حقوق بشر نظر داد که ماده ۱۵ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی نقض شده ست. (هاشمی، پیشین، ص ۵۳)

۴-۱ حق سکوت و اعلام آن

یکی از تضمینات اولیه فرض بیگناهی، حق سکوت متهم به ویژه در مرحله بازجویی است. همچنین این حق تضمین مهمی برای حق عدم اجبار به شهادت علیه خود یا اقرار به مجرمیت محسوب می شود. هر چند حق عدم اجبار به شهادت علیه خود یا اقرار به مجرمیت در اسناد بین المللی زیادی ذکر شده است که می توان به شق ز- بند ۳ ماده ۱۴ میثاق، شق ز- بند ۲ ماده ۳ و بند ۸ کنوانسیون آمریکایی، اصل ۲۱ مجموعه اصول بنیادین استقلال قضایی، شق ز- بند ۴ ماده ۲۱ اساسنامه یوگسلاوی، شق ز- بند ۴ ماده ۲۰ اساسنامه رواندا، شق ز- بند ۱ ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی اشاره کرد، معذک حق سکوت به صراحت در معاهدات بین المللی حقوق بشری ذکر نشده است. این حق در بسیاری از سیستم های حقوق داخلی مقرر شده، حتی در بعضی از سیستم های داخلی علاوه بر حق سکوت، تدبیر اعلام کتبی حق سکوت نیز به عنوان یک اصل وضع گردیده است. به عنوان نمونه در فرانسه، آلمان و سوریه (به ترتیب مواد ۱۳۶، ۱۱۴ و ۶۹ قوانین آیین دادرسی کیفری این کشورها) قانونگذار قضات تحقی قو بازپرسان را مکلف به اعلام حق سکوت به متهم نموده است (آشوری، محمد و دیگران، پیشین، ص ۱۴۶) «تفاوت حقوق انگلیس و آمریکا با حقوق کشورهای فوق الذکر این است که در این کشورها تکلیفی برای ضابطین دادگستری در اعلام حق سکوت به متهم پیش بینی نشده است و حال آن که در حقوق انگلیس و آمریکا و برخی دیگر از کشورها پلیس نیز موظف گردیده قبل از اخذ توضیحات از متهم نسبت به اعلام حق سکوت اقدام و وی را مطلع سازد که می تواند تا حضور وکیل مدافع از ادای هرگونه مطلبی امتناع نماید».

۱-۵ حق داشتن وکیل و تکلیف اعلام آن

یکی از انواع معاضدت‌هایی که اشخاص تحت تحقیق، تعقیب با محاکمه استحقاق آن را دارند، معاضدت حقوقی است، که خود یکی از حقوق و تضمین‌های بنیادی در دادرسی عادلانه است و باید از همان آغاز فرایند کیفری تأمین گردد. حق داشتن وکیل و تأمین ارتباط آزادانه با او شاخص‌ترین تضمین برای حقوق مظنون و متهم در روند منصفانه دادرسی است. اصل اول از اصول اساسی راجع به نقش وکلا می‌گوید: «همه اشخاص حق دارند از معاضدت وکیل منتخب خود برای حمایت و احراز حقوقشان و دفاع از خویش در تمام مراحل دادرسی کیفری بهره ببرند». این حق به ویژه در مواردی که آزادی شخص سلب شده و در بازداشت موقت به سر می‌برد، اهمیت بیشتری می‌یابد، و در اینجا از این نظر مورد بحث است؛ اما حق بر وکیل عنصری مهم در حق برخورداری از امکانات کافی برای آماده سازی دفاع و حق بر دفاع نیز به شمار می‌رود (فضائلی، مصطفی، پیشین، ص ۳۷۴)

حق دسترسی به وکیل برای شخص دستگیر یا بازداشت شده اگر چه به طور خاص در اسناد بین‌المللی عام حقوق بشر نیامده است، ولی از لوازم حقوق بنیادی افراد است، ضمن این که مورد تأکید برخی ارگان‌های نظارتی آن اسناد و نیز مورد تصریح پاره‌ای اسناد بین‌المللی غیر الزام آور در این زمینه واقع شده است. برای نمونه کمیته بین‌المللی حقوق بشر اظهار داشته که «همه اشخاصی که دستگیر می‌شوند باید فوراً به وکیل دسترسی داشته باشند» (همان، ص ۳۷۴).

اصول اساسی راجع به نقش وکلا، اصل ۱۷ در مجموعه اصول مربوط به حمایت از همه اشخاص تحت هرگونه بازداشت یا زندان، به طور مشخص مقرر می‌کند هنگامی که شخصی دستگیر یا بازداشت می‌شود باید فوراً از حق بهره‌مندی از معاضدت حقوقی به انتخاب خود، آگاه گردد. ماده ۷ اصول اساسی راجع به وکلا دولت‌ها را ملزم می‌داند به تأمین این که همه اشخاص دستگیر یا بازداشت شده ظرف ۴۸ ساعت از دستگیری یا بازداشت به یک وکیل دسترسی داشته باشند.

۱-۶ حق احضار و سؤال از شهود

حق احضار و سؤال از شهود (آزمودن شهود) یک عنصر اساسی اصل تساوی سلاح‌ها به شمار می‌آید. به این ترتیب، این حق حکم می‌کند که طرفین با احترام به معرفی گواه، در مورد بازجویی از شهود به طور مساوی مورد رفتار قرار گیرند. از سوی دیگر، این حق تضمین می‌کند که خواند فرصتی جهت پرسش از شهودی که دلیل به نفع متهم ارائه می‌کنند و اعتراض به دلایل علیه خود، داشته باشد. همچنین سؤال متهم و دادستان از شهود رای دادگاه فرصتی ایجاد می‌کند که به ارائه مدارک و یا دلایل اعتراض آن‌ها رسیدگی کند.

حق مزبور در پاراگراف ۳ بند ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، پاراگراف ۲ از بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، بند ۲ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، بند ۲ ماده ۸ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، شق ۱ بند ۱ ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و نیز شق ۴ بند ۲۱ اساسنامه دادگاه یوگسلاوی سابق مورد توجه قرار گرفته است.

۱-۷ قواعد حاکم بر جمع آوری ادله

مصونیت زندگی خصوصی متهم از جمله مسائل مهمی است که باید به دقت مورد توجه مقامات قضایی و ضابطان دادگستری قرار گیرد؛ زیرا کوچکترین مسامحه در جمع آوری ادله و کشف جرم موجب تضییع حقوق و آزادی‌های اساسی متهم میشود. امروزه علمی مثلاً انگشت‌نگاری، اسلحه‌شناسی، تشخیص هویت ژنتیکی و استفاده از کامپیوتر در جهت شناسایی متهم از چنان تحول و پیشرفتی برخوردارند که ضریب اطمینان بالایی را در زمینه کشف دقیق و سریع جرم ایجاد می‌نمایند. باید توجه داشت ضرورت رعایت حقوق دفاعی متهم در مقطع کشف جرم ایجاب می‌نماید که از پیشرفتهای علمی و تکنولوژیک غیراصولی و غیرانسانی استفاده نشود. در واقع مرز استفاده از علوم و فنون جرم‌یابی، حقوق آزادی‌های متهم است.

۲- حقوق دفاعی متهم پس از بازجویی

حمایت از حق دفاع متهم در دادرسی کیفری، در حقیقت تضمین رعایت حقوق طبیعی‌اشخاص، به ویژه حق حیات و آزادی ایشان است. حقوق مزبور با خمیرمایه شخصیت افراد، با قطع نظر از اختلافات فرهنگی، اعتقادی، نژادی و مانند آن عجین شده است. بند ۱ ماده ۶ و ماده ۹ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، به جز در موارد مقرر آیین دادرسی به حکمقانون، سلب حق حیات و آزادی فردی را به عنوان مصادیق بارز حقوق طبیعی از سوی‌اشخاص حقیقی یا حقوقی اعم از حقوق عمومی و خصوصی ممنوع اعلام کرده است (امیرارجمند، ۱۳۸۰، ص ۹۳)

حمایت از حق دفاع، مستلزم تصویب قوانینی براساس اصول دادرسی منصفانه است که ضمن احترام عمیق به آزادی بیان متهم در رسیدگی به امر کیفری، وسایل و امکانات کافی لازمه دفاع از اتهام را تدارک بیند.

۲-۱ حق جبران خسارت در خصوص دستگیری یا بازداشت غیرقانونی

حق بر جبران خسارت یکی از اصول کلی حقوق به شمار می رود. به مقتضای این اصل هر کس به سبب عمل دیگری متحمل خسارت شود حق دارد جبران آن را مطالبه کند. لزوم جبران خسارت وارد بر اشخاص در اثر نقض حقوق مربوط به اصل «رعایت آئین قانونی» از این قاعده مستثنا نیست. مقتضای اصل برابری ماهوی نیز همین است، زیرا کسی که بدون جهت مورد دستگیری یا بازداشت واقع شده از اصل آزادی یا حقوق ناشی از آن، که همه افراد در آن برابرنند، محروم گردیده است، این نابرابری عارض شده باید قابل جبران باشد؛ بنابراین حق بر جبران خسارت از اصول بنیادی حقوق بشر برمی آید، ضمن این که به تضمین آن ها نیز کمک می کند. (فضائلی، مصطفی، پیشین، ص ۴۰۴)

پس حق بر جبران خسارت ناشی از دستگیری یا بازداشت غیر قانونی مشمول قاعده کلی لزوم جبران خسارت است، که مورد اتفاق نظام های حقوقی ملی و بین المللی است. لیکن میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، به منظور تأکید خاص بر این موضوع در بند ۵ ماده ۹ چنین مقرر می کند: هر کس قربانی دستگیری یا بازداشت غیر قانونی باشد، از حق لازم الاجرای غرامت برخوردار است: این حق هنگامی پدید می آید که دستگیری یا بازداشت مغایر با مقررات بندهای قبلی این ماده و یا یکی از مقررات حقوق داخلی باشد.

مفاد مقررۀ یاد شده در بند ۱ ماده ۸۵ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی آورده شده است که با عبارتی مشابه می گوید: «هر کسی قربانی دستگیری یا بازداشت غیر قانونی بوده، باید از حقوق لازم الاجرای دریافت غرامت بهره مند شود». این موضوع صریح اساسنامه رم نسبت به حق بر غرامت در مقایسه با دادگاه های کیفری بین المللی یوگسلاوی سابقه و رواندا، نشان دهنده پیشرفت است. در مقررات این دو دادگاه چنین حمایتی از افراد نشده است (همان، ص ۴۰۵)

۲-۲ حق برخورداری از تسهیلات و زمان کافی برای تهیه دفاعیه

آنچه که در یک محاکمه عادلانه اساسی و ضروری به نظر می رسد این است که تمام متهمین به جرم کیفری به منظور تضمین هدفمند بودن حق دفاع باید حق برخورداری از تسهیلات و زمان کافی برای دفاع را داشته باشند و این حق جنبه مهم اصل اساسی «تساوی ابزار و امکانات» است.

دفاع و تعقیب باید به شیوه ای صورت بگیرد که حق طرفین دعوا را در برخورداری از فرصت مساوی جهت آماده شدن و ارائه شکایت در طول روند رسیدگی تضمین نماید.

حق برخورداری از تسهیلات و زمان کافی برای تهیه دفاعیه نسبت به متهم و وکلاء در تمام مراحل رسیدگی منجمله در دادگاه و مراحل تجدیدنظر خواهی لازم الرعایه است.

به موجب این حق متهم باید برای ارتباط محرمانه با وکیلش مجاز باشد خصوصاً این حق مربوط به افرادی است که در بازداشتگاهها بسر می برند. زمان کافی برای تهیه دفاعیه به ماهیت رسیدگی ها و اوضاع و احوال واقعی هر پرونده بستگی دارد و این عوامل عبارتند از:

امکان دسترسی متهم به دلایل و مدارک، وکیل خود و محدودیتهای زمانی قانونی، همچنین حق محاکمه شدن در زمان معقول باید با حق برخورداری از زمان کافی جهت تهیه دفاعیه توازن داشته باشد.

در این خصوص شق ب بند یک ماده ۶۷ اساسنامه دادگاه کیفری بین المللی نیز مقرر نموده که «وقت کافی و امکانات لازم به او (متهم) داده شود تا دفاع خود را تدارک کند و آزادانه و محرمانه با وکیل مدافعی که خود انتخاب می کند ارتباط داشته باشد» (طه، اشرافی، پیشین، ص ۹۴)

این حق علاوه بر بند ۱ ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی، در بند ۲ ماده ۸ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، بند ۳ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، شق ب بند ۴ ماده ۲۱ اساسنامه دادگاه یوگسلاوی، شق ب بند ۴ ماده ۲۰ اساسنامه دادگاه بین المللی رواندا مورد توجه قرار گرفته است.

۳-۲ حق برخورداری از دادرسی علنی

حق رسیدگی علنی یک تضمین آشکار و ملموس برای دادرسی منصفانه و ابزار حمایتی برای اعتماد عمومی نسبت به سیستم قضایی است. روند علنی بودن رسیدگی به ویژه در دادگاه بیدوی و تجدید نظر واحکام، مورد تأکید اسناد بین المللی متعدد می باشد. ماده ۱۰ اعلامیه جهانی حقوق بشر، بند ۱ ماده ۱۴ میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی، بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر: «هر شخص در تعیین حقوق و تعهدات مدنی خود یا هر نوع اتهام جنایی علیه وی حق دارد از یک جلسه استماع دادرسی در محدوده‌ی زمانی مناسب توسط دادگاه قانونی مستقل و بی طرف برخوردار باشد. نتیجه‌ی دادرسی باید به صورت عمومی اعلام شود. با این حال، ممکن است مطبوعات و عموم مردم از شرکت در تمام یا بخشی از جلسات محاکمه به دلایل اخلاقی، نظم عمومی یا امنیت ملی در یک جامعه‌ی مردم سالار که رعایت مصالح جوانان یا حفاظت از حریم خصوصی طرف‌های دعوا ضروری است یا در مواردی که به تشخیص قطعی دادگاه، اعلان عمومی آن مضر مصالح عدالت شناخته شود». بند ۵ ماده ۸ کنوانسیون آمریکایی، بند ۴ ماده ۱۹ اساسنامه رواندا، بند ۴ ماده ۲۰ اساسنامه یوگسلاوی، بند اصل ۳۶ مجموعه اصول بنیادی استقلال قضایی و بند ۱ ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی مهم ترین اسنادی هستند که حق رسیدگی علنی را به رسمیت شناخته اند.

۴-۲ حق رسیدگی بدون تأخیر غیرموجه و در مدت زمان معقول

به طور کلی، دادرسی های کیفری بایستی بدون فوت وقت غیر موجه و در یک زمان معقول انجام گیرد. البته بایستی توجه داشت که ارزیابی این که چه مدتی می تواند به عنوان تأخیر غیر موجه محسوب گردد، بستگی به شرایط هر پرونده از جمله پیچیدگی پرونده رفتار طرفین و بازداشت بودن متهم دارد. تضمین محاکمه فوری بدون تأخیر در دادرسی های کیفری با حق آزادی، فرض بی گناهی و حق دفاع از حق پیوند خورده است و هدف آن است که سرنوشت فرد متهم بدون تأخیر غیر موجه تعیین شده و تضمین گردد؛ چرا که هدف از این تضمین آن است که دفاع فرد با سپری شدن زمان مورد تضعیف قرار نگرفته و در مدت زمان طولانی، خاطره و حافظه شهود دچار کاستی یا نوسان شود. (طه، اشرافی، پیشین، ص ۱۷۰)

اهمیت و اعتبار این حق را می توان در پاراگراف ج بند ۳ ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی، پاراگراف د بند ۱ ماده ۷ منشور آفریقایی حقوق بشر و خلق ها، بند ۱ ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، بند ۱ ماده ۸ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر، پاراگراف ج بند ۴ ماده ۲۱ اساسنامه دادگاه یوگسلاوی سابق پاراگراف ج بند ۱ ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی مورد ارزیابی قرار داد. (هاشمی، پیشین، ص ۵۸)

۵-۲ حق بر آزادی موقت

متهمان به جنایت تحت صلاحیت دادگاه های کیفری بین المللی به طور معمول در بازداشت به سر می برند. این در حالی است که حق بر آزادی و فرض بیگناهی مقتضی عدم توقیف و سلب آزادی شخصی پیش از اثبات قطعی و نهایی جرم است؛ بنابراین حتی شخصی که به طور رسمی متهم شده است و کیفر خواستی علیه او تهیه و به تأیید مرجع قضایی رسیده است، باید مشمول این قاعده باشد مگر آن که دلایل کافی مبنی بر ضرورت توقیف و بازداشت او وجود داشته باشد. بدیهی است هر

زمان که این دلایل زایل گردد و یا نادرستی آن محرز شود متهم باید بلافاصله آزاد شو. د. بر این اساس، باید به متهم حق داده شود که بتواند خواستار آزادی موقت خود گردید، این درخواست می تواند پیش از محاکمه ویا در طی آن باشد. (فضائلی، مصطفی، پیشین، ص ۴۱۴)

۳- نتیجه گیری

حق دفاع متهم، در واقع وقتی تحقق می پذیرد، که تسهیلات و تامينات مربوط به آن در اختیار وی قرار گیرد و صرف قایل شدن حق دفاع برای متهم، بدون فراهم نمودن امکانات و شرایط آن، تنها باعث می شود که حق دفاع به جنبه تشریفاتی پیدا کند و در عمل سبب تضییع و صدمه به آن می شود. وقتی صحبت از حق دفاع متهم می شود، منظور این است که متهم بتواند، آزادانه و آگاهانه در یک فرصت مناسب و با تهیه و تدارک وسایل دفاعی و با مساعدت وکیل منتخب، در یک دادگاه قانونی به طور علنی با رعایت بی طرفی و انصاف از خویش دفاع نماید و این امر در سراسر رسیدگی به دعوی کیفری مورد رعایت و حمایت واقع شود. حق دفاع متهم، یکی از عناصر امنیت قضایی در کنار حق دادخواهی است، که رعایت و حمایت از آن باعث آرامش و آسایش حقوق شهروندان و در نتیجه موجب پیشرفت و توسعه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و غیره می شود. وجود دلایل کافی و لازم برای بازجویی یکی از حقوق مهم متهم است که در اساسنامه دیوان کیفری بین المللی نیز مورد بحث قرار گرفته است. پس به منظور جلوگیری از سلب غیر قانونی آزادی افراد و اخلاف به حق دفاع متهمان، در نظام های دادرسی کیفری، بازجویی از متهم زمانی امکان پذیر است که دلایل کافی مبنی بر وقوع جرم و توجه آن به وی، موجود باشد. بند ۷ ماده ۶۹ اساسنامه دیوان مقرر می دارد: «... دلیل حاصل از روش های ناقض این اساسنامه یا حقوق بشر به رسمیت شناخته شده بین المللی، غیر قابل استماع است...».

حق داشتن وکیل مدافع، از مهمترین آثار فرض بیگناهی و جز تاميناتی است که سبب سرعت و دقت در رسیدگی کیفری، ارتقا سطح علمی مقامات قضایی و اتخاذ تصمیمی عادلانه و از سوی دیگر باعث قوت قلب و رفع اضطراب از متهم می شوند. دخالت وکیل مدافع به نفع هم متهم، به جهت داشتن تخصص لازم در برابر مقامات قضایی و هم به نفع جامعه به سبب جلوگیری از اشتباهات قضایی، سرعت و دقت و رسیدگی کیفری و غیره خواهد بود. شرکت وکیل از همان ابتدا تعقیب کیفری تا مرحله صدور حکم نهایی و اجرای آنها باید تامین شود. بند «د» ماده ۵۵ اساسنامه نیز به این موضوع پرداخته و بیان می کند: «بازجویی از وی در حضور وکیل صورت می گیرد مگر آن که خود وی از این حق صرف نظر نماید.» متهم باید در کمال آزادی و آرامش خاطر از خویش دفاع نماید و به هر دلیلی که لازم باشد، استناد نماید و آزادانه، مدافعات خود را به عرض دادگاه برساند. دادن فرصت معقول به متهم، جهت تدارک دفاع، یکی از تضمینات مهم حق دفاع محسوب می شود، زیرا تمام امکانات و تسهیلات، تنها در بستر زمان قابل استفاده برای متهم می باشد. بند الف ماده ۵۶ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی نیز در خصوص اعطای فرصت کافی به متهم جهت تدارک دفاع آورده است که «اگر به نظر دادستان انجام یک تحقیق فرصتی استثنایی را به منظور استماع شهادت و یا اخذ شهادتنامه از یک شاهد و یا اخذ توضیح از وی و یا جمع آوری و یا بررسی ادله فراهم می سازد به نحوی که اگر آن تحقیق صورت نپذیرد، انجام آنها بعداً متعذر خواهد شد، دادستان باید شعبه مقدماتی را از این امر مطلع سازد.»

حق سکوت یکی از مهمترین حقوق دفاعی متهم است که در قوانین داخلی و بین المللی مطرح است. نخستین اثر مستقیم فرض بی گناهی نسبت به متهم حق سکوت وی است. او ادعایی مطرح نکرده است تا ناگزیر به اثبات باشد، بلکه طرف مقابل ادعای عدم استحقاق او را از فرض بی گناهی مطرح کرده است، متهم به نحو پیشینی و صرفاً به دلیل انسان بودن مستحق استفاده از حق های بنیادین است. نماینده حکومت مدعی است که متهم با اجرای حق خویش به محدوده ممنوع (حق دیگران یا مصلحت جمعی) تعرض کرده است و باید برای این تعرض بازخواست شود. در مقابل این ادعا، متهم که کماکان پشت گرم به داشتن سلسله ای حق و اعمال آنها است، می تواند پاسخی ندهد و سکوت پیشه کند. شق ز بند ۱ ماده ۶۷ اساسنامه دیوان کیفری بین المللی نیز در خصوص حق سکوت را بدون اینکه سکوت وی به منزله اعتراف باشد آورده است.

منابع و مآخذ

۱. اردبیلی، محمد علی، (۱۳۸۷) حقوق بین الملل کیفری، چ چهارم، ج اول، تهران؛ نشر میزان.
۲. امیرارجمند، اردشیر (۱۳۸۰)، مجموعه اسناد بین المللی حقوق بشر، ج ۱، تهران؛ دانشگاه شهید بهشتی.
۳. آخوندی، محمود، (۱۳۸۶)، آیین دادرسی کیفری کاربردی، تهران؛ نشر میزان.
۴. آشوری، محمد، (۱۳۹۳)، آیین دادرسی کیفری، ج اول، چ یازدهم، تهران، انتشارات سمت.
۵. آشوری، محمد، (۱۳۸۴) آیین دادرسی کیفری، ج اول، چ نهم، تهران؛ انتشارات سمت.
۶. آشوری، محمد (۱۳۷۶)، عدالت کیفری، چ اول، تهران.
۷. آشوری، محمد و دیگران، (۱۳۸۳)، حقوق بشر ومفاهیم مساوات، چ اول، تهران؛ نشر گرایش.
۸. آشوری، محمد و دیگران، (۱۳۸۳)، حقوق بشر و مفاهیم مساوات، چ اول، تهران؛ نشر گرایش.
۹. آشوری، محمد، (۱۳۷۶)، لزوم جبران خسارت زندانیان بی گناه، چ اول، عدالت کیفری (مجموعه مقالات)، تهران؛ گنج دانش.
۱۰. آشوری، محمد، (۱۳۸۳)، آیین دادرسی کیفری، ج ۲، چ چهارم، تهران؛ انتشارات سمت.
۱۱. آشوری، محمد، (۱۳۸۳)، آیین دادرسی کیفری، چ دوم، ج دوم، تهران؛ انتشارات سمت.
۱۲. آل حبیب، اسحاق، (۱۳۷۸)، مقاله ارتباط شورای امنیت و دیوان بین المللی کیفری در پرتو کنفرانس بازنگري ۲۰۱۰، دیوان کیفری بین المللی و جمهوری اسلامی، تهران؛ انتشارات وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
۱۳. پاکدامن، رضا، (۱۳۷۸)، بررسی ضمانت اجرای تصمیمات دیوان کیفری بین المللی، چ اول، تهران؛ انتشارات وزارت امور خارجه.
۱۴. پرویزی فرد، آیت الله، (۱۳۹۱)، آیین دادرسی کیفری تطبیقی سلب آزادی از متهم در حقوق ایران و انگلستان، تهران؛ انتشارات جنگل جاودانه.
۱۵. پوربافرانی، حسن، (۱۳۹۵)، حقوق جزای بین الملل، چ نهم، تهران؛ انتشارات جنگل.
۱۶. جانسون، گلن، (۱۳۷۸)، اعلامیه جهانی حقوق بشر و تاریخچه آن، ترجمه محمدجعفر پوینده، چ چهارم، تهران.
۱۷. رهگشا، امیرحسین، (۱۳۹۳)، رابطه حقوقی دیوان کیفری بین المللی با شورای امنیت سازمان ملل متحد، چ اول، تهران؛ انتشارات مجد.

Investigating the Defense Rights of the Accused in the Preliminary Investigation Stage in the Statute of the International Criminal Court

Hamze Esfandiari Bayat¹, Hassan Shafiei²

1. Associate Professor of Criminal Law and Criminology Law School, Islamic Azad University, Shiraz

2. Ph.D. student of criminal law and criminology

Abstract

The accused is a person treated as a doer of crime, but his crime assignment has not demonstrated yet to him and the accusations are attributed to him intentionally or unintentionally legally or illegally. The task of judicial system in this situation is to keep both individual and social rights. Since human is a live creature with his right so, his right should be observed. particularly if he has been in special circumstances and committed a crime due to some problems. It is a time that the requirement of special rules can secure the right of accused person properly. The question has been raised in regard to the defensive right of accused person is, what is the most important implication of defensive rights in preliminary stage of investigation in international panel court? Accused rights defense in the Statute of the International Criminal Court is at the stage of preliminary investigation? Accused person in preliminary stage of prosecution and investigation in panel court status can benefit from defensive rights such as hush money. The right of having attorney and translator and the right of having awareness of his accusations. The research, whit the subject of studying the defensive rights of accused in preliminary stage of accusation in international panel court status, try to answer this question by descriptive and library method in order to collect required research data. So some defensive rights of accused person which is posed and supposed in the court can take into account as following: The right of having attorney defendant and the judicial comradeship, of capturing and heedless arresting, finding the person legitimately. The right of using translator and other right, that is observance and security would be obligatory by people and judicial authorities. Nowadays, defensive rights of accused person have been posed supposed as one of the important principle in fair trials, international and regional documents, and, other countries rule and principles.

Keywords: Rights of Defense, the Accused, a Preliminary Investigation, International Criminal Court

---